

Magyar vonatkozású műemlékek Kárpátalján

a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség eredeti szövege
KMKSZ, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999.

Kárpátalján számos középkori emlék található, bár megőrzésükkel korántsem lehetünk elégedettek. A kárpátaljai származású Janotti Judit *Kárpátalja középkori műemléki topográfija és az ungvári vártemplom kutatási eredményei* című doktori értekezésében összeállította a terület középkori műemléki helyrajzát. 92 középkori eredetű műemlék (vár, várom, kolostorrom, templom) adatait közli az 1926. évi magyar helységnevtár szerinti, illetve mai orosz megnevezésével. A kárpátaljai magyar vonatkozású műemlékek mai állapota elszomorító.

Kárpátalja fontosabb magyar vonatkozású műemlékei, emlékhelyei és -táblái

Ungvár

Vár

- Bagoly-vár (1781)
- Régi vármegyeháza (1769)
- Új vármegyeháza (1809)
- Egykori görög katolikus püspöki palota és székesegyház (1646)
- Református templom (1796)
- A vidék első főgimnáziuma, a régi egyetem
- Gyöngyössi István költő (1629?–1704) szülőháza, később erdészeti hivatal (XVII. sz-i polgárház)
- Erdélyi Béla festőművész háza
- Egykori Drámai Színház (1907)
- Filharmónia épülete (egykori zsinagóga 1904–1911)
- Bazilita szerzetesrend kolostora (1912)
- Petőfi Sándor-emléktábla
- Petőfi-szobor
- Kovács Vilmos-emléktábla

Munkács

- Vár-Várpalánk
- Fehér-ház (Rákóczi-kastély, XV–XVIII. század)
- Pravoszláv kolostor (XVIII. sz.)
- Palota-ház
- Egykori városháza (1804)
- katolikus templom (1904)
- Református templom (1814) (egykori Új utca)
- Latorca-udvar
- Márton kápolna
- Régi gimnázium (XIX. sz. közepe)
- Kohner-villa (1939–1944 között börtön)
- Az 1849-es podheringi győzelem emlékoszlopa
- Munkácsy Mihály szülőházának helye (egykori Sóház, a mai épületen orosz nyelvű emléktábla)

Beregszász

- Gróf-udvar (egykori Bethlen-kastély)
- Vármegyeháza (1880)
- Római katolikus plébániatemplom (1418)
- György 1848-as honvédszázados sírja a városi temetőben
- Református templom (1813)
- Petőfi Sándor-emléktábla az egykori Oroszlán fogadó falán
- Dezső író (1900–1974) emléktáblája
- Illyés Gyula költő, író (1902–1983) mellszobra a főtéren
- Petőfi-szobor
- Bethlen Gábor-emléktábla
- Kazinczy Ferenc-emléktábla

Nagyszőlős

- Perényi-kastély (XVII. század)
- Ferences kolostor és templom (XV. század)
- Római katolikus templom (XII–XIV. század)
- Bartók Béla-emléktábla (ukrán nyelvű)
- Révész Imre festőművész (1859–1945) sírja a városi temetőben
- Perényi Zsigmond mellszobra és -emléktábla
- 1944-ben elhurcolt zsidók emléktáblája

Aknaszlatina: Kunigunda-sóbánya

Badaló: Petőfi-emléktábla a református templom falán

Beregardó: Beregszászi Nagy Pál síremléke

Beregszentmiklós: Várkastély – a Rákóczi, majd a Schönborn-családé (XV. század)

Csap: Római katolikus templom (újjáépítve a XIX. század elején)

Csetfalva: Faharangláb (XVIII. század)

Dolha: Teleki kastély (1798)

Az 1703-as kuruc felkelés emlékoszlopa

Gát: Kovács Vilmos-emléktábla

Huszt: Huszt várának romja (építését 1090-ben Szent László kezdte meg, s III. Béla fejezte be 1191-ben.) Református templom (1523–1524-től) Petrőczy Kata Szidónia költőnő (1662–1708) sírja

Kígyós: Harangláb (XIII–XIV. század)

Nevicke: Lovagvár

Nagykomját: Miklós templom (1620)

Salánk: Rákóczi–Mikes-emléktábla

Szerednye: Borpince (XVI. század)

Dobó István, a Dobóruszskán eltemetett, hős egri várkapitány kriptája

Szolyva: Szent Mihály görög katolikus templom és harangtorony (1758)

Sztalinizmus áldozatainak emlékparkja

Técső: Református templom (XIII–XIV. század)

Kossuth Lajos mellszobra

Hollósy Simon festőművész (1857–1918) emléktáblája

Tiszaújlak: Esze Tamás-emléktábla az egykori Sóhivatal falán. A Tisza-híd mellett állították fel újra azt a Turul-madaras emlékoszlopot, amely a Rákóczi-szabadságharc első győztes csatáját örökíti meg.

Visk: Lassú István statisztikus (1797–1852) emléktáblája.

A területi, járási múzeumok magyar anyagai

A Tájérténeti Múzeumot Ungváron, az egykori Káptalan utca 33. sz. alatt találjuk. Az ungvári vár négyszögű főépületének mintegy 30 tágas termében több mint 40 000 tárgyat őriznek. Itt látható a köztársaság egyik legrégebb bronzgyűjteménye, egyedi kézírásos könyvek és ösnyomtatványok sora, a hímzések, fafaragások és kerámiák gazdag néprajzi anyagai. Az összegyűjtött tárgyaknak azonban a várpalota felújítása miatt, csak töredéke szemlélhető meg. Szerényebb anyag található a munkácsi vármúzeumban.

Falumúzeumok

Jelenleg csak egyetlen, szakmai szinten is elismert magyar gyűjtemény van Kárpátalján a nagyszőlősi járasi Péterfalván. A múzeumot a tiszaháti Fogarassy nagybirtokos család 1890-ben épült kastélyában rendezték be. Az összegyűjtött anyagot a kastély nyolc termében helyezték el, gazdagításához a Területi Honismereti Múzeum is hozzájárult. A múzeum 1970. január 16-án fogadta az első látogatókat. A falumúzeum parkjában skanzen is létesült. Az épületeket korabeli berendezésükkel együtt telepítették át a jövő nemzedékének. Egy vízimalom, egy középgazda és egy zsellér háza mellett ott áll a korabeli iskolaépület is.

Skanzenek

A kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeum az ungvári Várhegy déli lejtőjén, a középkori vár tözsomszédságában kapott helyet. A 4 hektárnyi területen a vidék etnikai csoportjainak, az ukránoknak az a ruszinoknak (a síkság és az előhegység lakóinak, a huculoknak és a bojkóknak), valamint a Kárpátalján élő magyaroknak és románoknak a parasztházait, különböző háziipari (vízimalom, posztóvanyoló, kallómalom, illetve kovácsműhely) és közösségi (pravoszláv templom, kocsmá) létesítményeit találhatjuk a hozzájuk tartozó kisebb építészeti elemekkel (kutak, kerítések stb.) együtt.

A magyar képzőművészeti élet

Kárpátalja jelentős képzőművészeket tarthat számon nagy szülőttei közt. Nagybereznáról indult Szamovolszky Ödön, a fiatalon elhunyt szobrászművész, aki a *Szabadságharc* című szobrával a müncheni műcsarnokban aranyérmert nyert.

Szintén Rákóczi földjéről indult „Kárpátalja Tiepóló”-ja, Roskovics Ignác, nagyméretű freskók alkotója. A munkácsi születésű Karlovszki Bertalan, világszerte ismert portréfestő, aki államférfiak soráról készített képeket. Itt született és itt töltötte gyermekéveit Munkácsy Mihály. Hollósy Simon mintegy másfél évtizedet töltött Técsőn művésztelepet alapítva. Az előbbieket nyomdokain haladtak az úgynevezett „kárpátaljai magyar festőiskola” megteremtői, Izay Károly és Virág Gyula, mellettük elsősorban Boksay József és Erdélyi Béla. 1931-ben Ungváron ők alakították meg a Kárpátaljai Képzőművészek Egyesületét.

A két világháború közötti Kárpátalja legtehetségesebb festői: Beregi Sámuel, Apáti-Abkarovics Béla, Dvánt-Sárpataky László, Koczka András, Boreczky Béla, Manajlo Fedor, Herz Erdélyi János, Ijjász Gyula, Novák Andor, Gottlieb Dezsőné sz. Blum Margit, Sárkány Jolán, Grabovszky Emil, Dobos Endre, Soltész Zoltán, Kontratovics Ernő, Rozenberg Ungvári Miklós, Kelemen József, Kutlán István és Glück Gábor. Az egyesület tagjai ezidőben Munkácson, Ungváron és Prágában rendeztek képzőművészeti kiállításokat. Az 1940-es évek elején „a kárpátaljai művészekkel, mint különös zamatú és meglátású művészi orgánussal kell számolni”.

A Kárpátalján maradtak már 1945-ben megrendezték első kiállításukat. Hamarosan azonban az Erdélyi és Boksay által létesített kárpátaljai festőiskolát támadások érték. Az iskola képviselőit giccsestőknek igyekeztek beállítani, s a „hivatalos” szocialista realizmust erőszakolták rájuk. Azt az Erdélyi Bélát, aki „... egy egészen új – barbizoni – kárpátaljai művészetet teremtett... kiállították ki a sztálinisták kozmopolitának, távolították el állásából, legjobb tanítványai is elfordultak tőle, magára hagyták, valamennyien szinte éhezésre ítélték”.

Nem véletlen, hogy igazából máig sem tudott kifejlődni a kárpátaljai magyar képzőművészeti élet. A jelenlegi „befutott” művészek között, bár számosak a „magyar nevű”-ek, „magyar származású”-ak, azonban alkotásaikat nem a „magyar lélek” szülte, Erdélyi Béla örökségétől messze eltávolodtak. Kivételt talán csak Horváth Anna és Garanyi József hagyományörző és -megújító munkássága képez, valamint a modernista törekvések jeles képviselője Szemán Ferenc. Ugyanakkor életművük nagyságát és művészeti kvalitásukat tekintve jelentős alkotónak számít – többek között – Koczka András, Soltész Zoltán, Sztaskó Gyula, Habda László, Kontratovics Ernő, Kassai Antal. A 70-es évektől egyre több olyan művész jelentkezett, aki a két világháború közötti kárpátaljai képzőművészet hagyományait, Erdélyi-Boksay örökségét akarta folytatni. Közéjük tartozik többek között Tóth Lajos, Kolozsvári László, Hidi Endre, Veres Péter, Benkő György, Keisz Gellért, Matl Péter, Iván Ambrus és mások. E képzőművészek köré csoportosulva képzőművészeti egyesület jött létre 1990 decemberében, Révész Imre Társaság néven. Elnöke Tóth Lajos, titkára Riskó György.

Kárpátaljai Területi Szépművészeti Múzeum

Ungváron, az egykori vármegyeháza felső szintjén található a Kárpátaljai Területi Szépművészeti Múzeum.

Állományában napjainkban több mint 4500 festmény, grafika és szobor található. Az orosz művészetet többek között Ajvazovszkij, Siskin és mások képei képviselik, az ukrán részlegben Sevcsenko legérdekesebb grafikái, a szovjet korszak osztályán pedig Sovhumenko, Jablonszkaja, Andrejev és mások alkotásai láthatók. A kárpátaljai magyar és ukrán művészek alkotásai közül nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot Erdélyi Béla, Boksay József, Glück Gábor, Kassai Antal és Soltész Zoltán, illetve Fedor Manajlo, Koczka András, Vaszil Szvida szobrász és mások alkotásai. A nyugat-európai részleg állandó kiállításán láthatók a XIX. és XX. századi magyar festészet értékes darabjai. Így például a múzeum birtokában van Munkácsy Mihály A farizeus feje című kistanulmánya, tanítványának, a Nagyszőlősen eltemetett Révész Imrének pedig jó néhány rangos műve. Az egyetemes magyar festészet ismert képviselői közül itt láthatók Aba-Novák Vilmos, Szőnyi István, sőt Molnár C. Pál, Iványi Grünwald Béla, Rudnay Gyula, Hollósy Simon, Edvi-Illés Aladár alkotásai is.

Irodalom

Az Együtt-csoport

A kárpátaljai magyar kultúra fejlődése szempontjából rendkívüli jelentősége volt az ungvári egyetemen meginduló magyar filológiai oktatásnak. Fiala egyetemisták független csoportja indította meg 1966 őszén az Együtt c. gépiratos „folyóiratot”.

A csoport indulásáról a későbbiekben így vallott Kovács Vilmos és Benedek András: „Ugyancsak 65-ben jelentkezett a zömében egyetemi diákokból álló új költőgárda, amely Együtt c. rövid életű kézirat lapjában kovácsolódott csoporttá. A csoport befogadott soraiba másokat is, akik a realitások talaján, a haladó kárpátaljai hagyományok birtokában, a történelmi ihletésű nemzeti kultúra felől közelítettek. Tagjainak felkészültsége és tudatos tenni akarása lehetővé tette számukra, hogy a költészetén kívül szinte valamennyien más műfajokban is eredményesen kísérletezzenek (műfordítás, irodalomtörténet és kritika, néprajzkutatás, publicisztika). A helyi kiadványokon kívül magyarországi lapokban is publikálnak (*Népszabadság, Tiszatáj, Forrás*, stb.). Tíz költő: Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Benedek András, Dupka György, Fábíán László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Peleskei Jenő, Zselicki József – *Nádparipán* c. antológiája kiadásra vár.” Ez az antológia máig sem jelent meg. Az Együtt c. lapot – amelynek legnagyobb példányszáma is mindössze 36 volt –, két „évfolyam” után betiltották, szerkesztőit felelősségre vonták.

A Forrás Stúdió

Az ungvári egyetem magyar nyelv- és irodalom szakán tanuló fiatal költők és írók – Benedek András, Balla Gyula, Györke László – közreműködésével 1967 novemberében a Kárpátontúli Ifjúság című területi lap szerkesztősége keretében alakult meg a Forrás Ifjúsági Stúdió. Elnöke Zselicki József lett. Tagjai a fentiekben kívül Fodor Géza, Vári Fábíán László, Füzesi

Magda, Peleskei Jenő, Dupka György és mások, akik már több ízben publikáltak a Kárpátontúli Ifjúságban és a Kárpáti Igaz Szóban. A stúdió tagjainak vezetésével Kárpátalja több magyarlakta településén irodalmi, illetve olvasóköri alakultak. E körökben a stúdióba tömörült fiatalok megismerkedtek az egyetemes magyar irodalommal, amelyről a „közoktatás” útján csak tudatosan eltorzított képet nyerhettek. Néprajzi és folklórgyűjtéssel is foglalkoztak, tudatosan törekedtek a hagyományok asszimilálására.

Néhány évi eredményes munka után 1971 végére megszűnt, a kezdettől fogva gyanakvással figyelt és egyre jobban ellenzékinek tartott Forrás Stúdió. Előbb a Kárpáti Igaz Szóban *Elidegenedés* címmel szerkesztőségi cikk jelent meg – ma már tudjuk: szerzője Balla László –, amely szigorú bírálatban részesítette a fiatal magyar alkotókat. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok bűvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt a cikkíró szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük. A stúdió vezetői ellen rágalomhadjárat indult. „Voltak olyan vádak is – mondta Dupka György egyik interjújában –, miszerint mi azt akartuk, hogy Kárpátalja elszakadjon a Szovjetuniótól. Ezt is visszautasítottuk. Minden ilyen vádra választ adtunk a *Beadványban*. A fiúk sorra járták a házakat, aláírásokat gyűjtöttek, több ezren álltak mellénk. Ez a *Beadvány* eljutott a területi pártbizottsághoz, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőbizottságához, a területi végrehajtó bizottsághoz, a köztársasági központi bizottsághoz és ugyanúgy a végrehajtó bizottsághoz, fel egészen Moszkvába. A korabeli politikai légkörben valamiféle mozgalmat, valamilyen ellenzéki magot véltek ebben fölfedezni, amelynek nem tetszik a szovjet hatalom... Először Fodó Sándor tanárt, az egyik legügybuzgóbb tagot távolították el az egyetemről. Fodor Gézát a katonai tanszék vizsgáján buktatták el – ha valaki ezt a vizsgát nem tette le, az csomagolható és mehetett katonának. Hasonlóképpen buktatták el Fábíán Lacit is. Mire szétnéztünk, mindenki katona lett.”

A *Beadvány* még jobban fölkaparta az amúgy is puszkaporos légkört. Ugyanis a *Beadványban* nemcsak a Forrás-kör sérelmeit vetették föl, hanem az intézményes élet, az oktatás, a művelődés problémáit, a sajtó, a könyvkiadás gondját, a nemzetiségi jogokat.

A Forrás-kör gondjai nem hogy megoldódtak volna, hanem a hangulat is feszültté vált. Kovács Vilmosnak és S. Benedek Andrásnak a Kárpáti Kiadó szerkesztőségét kellett elhagynia. A Stúdió Kárpátalján évekig nem, de Magyarországon annál többet publikáló tagjai – Fodor Géza, Vári Fábíán László, Zselicki József és mások – csak közel egy évtized „szilencium” után térhettek vissza az irodalmi életbe.

A József Attila Irodalmi Stúdió

1971–1981

A József Attila Irodalmi Stúdió 1971. május 22-én alakult Ungváron, a Kárpáti Igaz Szó című napilap keretében a Forrás Stúdió helyett, a hivatalos politikától nyújtott „elégtételként”. Alapítója Balla László, az újság akkori főszerkesztője. Elnöke Márkus Csaba, a Kárpáti Igaz Szó helyettes főszerkesztője, titkára Erdélyi Gábor, a lap kulturális rovatának vezetője. A Stúdió ebben az évtizedben a brezsnyevi-szuszlovi irodalompolitika jegyében fejtette ki működését. Ez az időszak a fiatalok számára a tanulás, az önképzés, a közösségi élet iskolája volt. Publikációik igen „fegyelmezettek” voltak, egyik magyarországi méltatójuk „ünneplőbe öltözött” költőknek nevezte őket.

1981–1987

1981 decemberében a József Attila Irodalmi Stúdió már jól érezhetően a megújulást kívánta. Ez a folyamat már évekkel azelőtt megindult, ugyanis az addig félreállt, vagy elhallgattatott alkotók – nem utolsósorban Kovács Vilmos tanácsára – a folyamatosan tisztázódó álláspontok után bekapcsolódtak a József Attila Stúdió munkájába. Szerkezet változások is történtek.

1981 decemberétől a Stúdiót egy háromtagú elnökség – Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor, valamennyien társelnökök – irányította, szervező titkára Kovács Elemér, tagjai: Füzesi Magda, a beregszászi tagsoport vezetője, valamint Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Finta Éva. Ugyanakkor újjászerveződött az idősebb pályatársakból, a lap vezetőiből, irodalomtörténészekből álló tanácsadó testület is, a József Attila Irodalmi Stúdió Védnöki Tanácsa. Tagjai: Balla László (elnök), Erdélyi Gábor, Gortvay Erzsébet, Márkus Csaba, Szalai Borbála. A Stúdió tiszteletbeli tagjai, patronálói, „veteránjai”: Balogh Balázs, Balogh Miklós, Ferenczi Tihámér, Horváth Anna, Kecskés Béla, Sütő Kálmán s két elhunyt patronáló, mint örökös tag: Drávai Gizella, Rotman Miklós. A zenei szakosztály vezetője: Ivaskovics József.

Stúdió tagjainak száma 1987-re közel ötvenre gyarapodott, akik közül kb. harmincan publikáltak rendszeresen. A Kárpáti Igaz Szó hasábjain havonta megjelenő, kivágható formátumú irodalmi mellékletükben, a *Lendületben* a szépirodalmi írásokon kívül irodalomtörténeti, szociológiai, nyelvészeti és néprajzi dolgozatokat jelentettek meg. Ápolták a kárpátaljai magyar hagyományokat, gyűjtötték és közreadták a vidék folklórkincseit, véleményezték egymás köteteit, írásait. Zenészeket, képző- és fotóművészeket is bevontak a munkába. Egyik legfontosabb feladatuknak író-olvasó találkozók szervezését tartották az iskolákban, az ungvári területi könyvtárban, községi klubokban, különböző ipari és mezőgazdasági üzemek dolgozóinak.

Irodalmi folyóiratok

Hatodik Síp
Penckőfer János

Beregszász, Tamás Mihály u. 5.

Főszerkesztő:

Pánsíp
Balla D. Károly
Véletlen Balett

Ungvár, Vár u. 8.
Bátyú,

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:

Műkedvelő együttesek, csoportok

Aranykalász Folklor Együttes (Nevetlenfalu)
Ritmus Táncegyüttes (Eszény)
Trió Népi Együttes (Tiszapéterfalva)
Credo Együttes (Ungvár)
Cók-Mók Bábegyüttes (Bátyú)

Koreográfus: Soós János
Vezető: Szabó Tibor
Vezető: Pál István
Vezető: Ivaskovics József
Vezető: Bagu Géza

Forrás:

Botlik J.–Dupka Gy.: Ez hát a hon... Mandátum–Universum, Budapest–Ungvár 1991. A KMKSZ adattára